

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.9>

Вікторія ЗВЕКОВА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і спеціальної освіти, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, Україна, 68600
ORCID: 0000-0002-6044-8814

Бібліографічний опис статті: Звєкова, В. (2021). Розвиток інтелектуальної культури молодших школярів. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 3, 57–62, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.9>

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті автором розглянуто сутність розвитку інтелектуальної культури в шкільному просторі з дітьми різного віку та з особливими освітніми потребами. Акцентовано на важливості рівнів сформованості інтелектуальної культури у молодших школярів на сучасному етапі. Підкреслено, що інтерактивні технології навчання можна вдало застосовувати у ході формування інтелектуальної культури молодших школярів. Водночас автор важливо зазначив, що такі технології не можуть виступати ціллю уроку, а є лише педагогічним засобом, який дозволяє досягти головної мети, а саме – підвищенню інтелектуальної культури. У дослідженні подано сутність базових понять, таких як «інтелект», «інтелектуальна культура», «інтерактивні технології навчання». Зауважено на необхідності застосування засобів інтерактивних технологій навчання на уроках у початковій школі в інклюзивному класі.

Дослідником вдалося розкрити визначення інтелектуальної культури у сучасній педагогіці і психології, що дозволило визначити, що інтелектуальна культура – це сукупність знань і умінь розумової праці, здатність ставити цілі і планувати пізнавальну діяльність, а також здійснювати розумові та інтелектуально логічні операції різними способами. Реформи, що відбуваються в нашій країні, змінили не тільки соціальні відносини, а й характер суспільного середовища, психологічну атмосферу суспільства, життєві стратегії батьків. Проаналізовано у статті особливості побудови педагогічної системи виховання інтелектуальної культури у молодших школярів, серед яких виділено вибір дитиною траєкторії освіти; єдина освітньо-виховна система «урок – позаурочна діяльність»; активна взаємодія «вчитель-учень», «батьки-учень»; різновікова взаємодія учнів в школі; постійний процес професійного зростання вчителів; моніторинг розвитку психологічних новоутворень учнів в інклюзивному середовищі.

Ключові слова: інтелектуальна культура, розвиток, розумова праця, мислення, здібності, стимулювання, інтелектуальна діяльність.

Viktoriiа ZVIEKOVA

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Special Education, Izmil State University for the Humanities, Repina str., 12, Izmil, Odessa region, Ukraine, 68600
ORCID: 0000-0002-6044-8814

To cite this article: Zviekova, V. (2021) Rozvytok intlektual'noyi kul'tury molodshykh shkolyariv [Development of intellectual culture of junior schoolchildren]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 3, 57–62, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.9>

DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CULTURE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

In this article the author considers the essence of the development of intellectual culture in the school space with children of different ages and with special educational needs. The importance of the levels of formation of intellectual culture in junior schoolchildren at the present stage is focused on. It is emphasized that interactive learning technologies can be successfully used in the formation of intellectual culture of primary school students. At the same time, the author importantly noted that such technologies can not be the purpose of the lesson, but are only a pedagogical tool that allows to achieve the main goal, namely - to increase intellectual culture. The study presents the essence of basic concepts such as "intelligence", "intellectual culture", "interactive learning technologies". The need for the use of interactive learning technologies in primary school lessons in an inclusive classroom has been noted.

The researcher managed to reveal the definition of intellectual culture in modern pedagogy and psychology, which allowed to determine that intellectual culture is a set of knowledge and skills of mental work, the ability to set goals and plan cognitive activities, as well as perform mental and intellectual logical operations ways. The reforms taking place in our country have changed not only social relations, but also the nature of the social environment, the psychological

atmosphere of society, the life strategies of parents. The article analyzes the features of building a pedagogical system of education of intellectual culture in junior high school students, among which the child's choice of educational trajectory is highlighted; unified educational system "lesson - extracurricular activities"; active interaction "teacher-student", "parents-student"; different age interaction of students at school; constant process of professional growth of teachers; monitoring the development of psychological tumors in students in an inclusive environment.

Key words: intellectual culture, development, mental work, thinking, abilities, stimulation, intellectual activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Модернізація шкільної освіти на сучасному етапі зумовлена переходом суспільства на інноваційний шлях розвитку, передбачає перегляд цілей навчання і способів їх реалізації. Сьогодні початкова школа повинна бути орієнтована на досягнення особистісних, метапредметних і предметних результатів освоєння основної освітньої програми. Своєю чергою нові соціальні запити висувають на перший план таке завдання: підготувати випускників початкової школи до вирішення різних організаційних, пізнавальних і комунікативних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної літератури показує, що вивченню наукової проблеми психолого-педагогічного забезпечення розвитку інтелекту в молодшому шкільному віці приділялося багато уваги. Процеси становлення мислення в молодшому шкільному віці досліджували Л.А. Венгер, А.Г. Асмолов, О.І. Артемова, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, С.Д. Максименко, Л.Ф. Обухова, М.М. Поддяков, В.В. Рєпкін, В.В. Рубцов, О.В. Скрипченко, Л.І. Фомічова та інші фахівці. В цих дослідженнях показані можливості ампліфікації та прискорення інтелектуального розвитку, зокрема становлення теоретичного мислення в молодшому шкільному віці в інклюзивному класі.

Формулювання мети статті та завдань. Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного педагогічної, психологічної та соціальної думки провідних фахівців з метою визначення особливостей явища інтелектуальної культури дитини з особливими потребами, її складових частин і способів впливу на її зростання, а також дослідження інтерактивних технологій як методичного інструменту забезпечення такого зростання на уроках у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови життя людини (соціально-економічна

криза, перенасичення інформаційними технологіями, психолого-педагогічні відхилення) загострюють ряд протиріч, вирішення яких вимагає від суб'єкта реалізації в тій чи іншій формі-специфічних пізнавальних здібностей. Такі протиріччя виникають між:

– потребою сучасного суспільства в громадах з високо розвинутою інтелектуальною сферою та зниженням рівня освіти в умовах інформаційно-технологічного перенасичення життєдіяльності сучасного суспільства;

– великою роллю образно-логічного мислення в розвитку інтелектуальної сфери суб'єкта й недостатньою розробленістю питань його психологічного забезпечення як фактора такого процесу;

– потребою суб'єкта в оптимальній інтелектуальній самореалізації в процесі життєдіяльності та орієнтацією сучасної освітньої системи на розвиток мнемічних здібностей.

Відповідно до сучасних наукових можливостей зміни розмірів інтелекту повинні бути співвідносними з подальшими досягненнями індивідів, а розумні здібності все частіше розглядаються як форма, що розвивається у собі. Індивіди з розвиненими знанням, вмінням і здатністю, необхідними для попереднього перегляду у визначеній області, зазвичай використовують як спеціалістів (Artemova, 2016, pp. 12–17).

Досліджуючи різні аспекти (розумні можливості та здатність), вони розглядаються як пов'язані з однаковими психологічно механізмами. Питанням, що таке інтелект, займалися вчені на продовження тривалого періоду часу.

Теоретичні системні пристрої розглядають інтелект як складну систему, зазвичай вони об'єднують елементи різних підходів. Так можемо порівняти строгий інтелект як індивідуальний ментальний досвід, який був запропонований М. А. Холодною (Cold, 2009, pp. 668–680). У рамках аналізу ментальних результатів було виявлено три рівні ментального досвіду, кожен із яких має своє визначення:

1) когнітивний досвід – це ментальні конструкції, які забезпечують зберігання,

використання та трансформацію наявної інформації, здатної в темному режимі випромінювати в психіці пізнавального суб'єкта стійких, закономірних аспектів свого оточення. Основне наведення – оперативна переробка текучої інформації про актуальний вплив на різні рівні пізнавального відбиття.

2) метакогнітивний досвід – це ментальні структури, які виконують непродуктивну регуляторну процедуру, переробляють інформацію про виробництво та виробляють, відому організацію власної інтелектуальної діяльності. Основне знання – контроль за станом індивідуальних інтелектуальних ресурсів, а також контроль ходу інтелектуальної діяльності.

3) інтенціональний досвід – це ментальні структури, які лежать в основі індивідуальних інтелектуальних схильностей. Їх основне визначення визначено в тому, що вони наперед визначають суб'єктивні критерії, які вибирають відповідну конкретну предметну область, встановлюють пошук рішень, конкретних джерельних відомостей, суб'єктивних середніх її представлень тощо.

За словами, С.Л. Рубінштейном: «Інтелект еквівалентний загальній обдарованості індивіда і являє собою сукупність загальних розумових здібностей» (Rubinstein, 1989, pp. 3). Автор розглядав інтелект як багаторівневу організацію пізнавальних сил, що охоплює процеси, стани і властивості особистості. Ця організація «пов'язана з нейродинамічними, вегетативними та метаболічними характеристиками людини. Вони є своєрідним еквівалентом інтелекту і визначають міру розумової працездатності і ціну інтелектуальної напруги, ступінь їх корисності і шкоди для здоров'я людини...» (Rubinstein, 1989, pp.10).

Психолог, Артемова О.І. виділяє чотири періоди розвитку інтелекту особистості:

- сенсомоторний період (від 0 до 2 років);
- передопераційне мислення (від 2 до 7–8 років);
- період специфічних операцій (від 7–8 років до 11–12 років);
- період розвитку інтелекту (від 12 років і протягом усього життя) (Artemova, 2016, pp. 12–17).

На перших стадіях розвитку інтелекту операції часто не диференційовані між собою, але в процесі виникають більш різноманітні зв'язки

з дійсністю. Інтелект стає розвиненим і допомагає людині в адаптації до навколишнього його світу. «Залежно від навчання періоди можуть проходити швидше, але може виникати і уповільнений їх розвиток» (Asmolov, 1985, pp. 81–134).

Поняття «образно-логічне мислення» можна визначити у вузькому сенсі як структурний метаконтакт інтелекту суб'єкта, формування якого пов'язане з рівномірним (синхронним) розвитком мислення і уяви, в результаті чого людина формує структурно-функціональні моделі (образи другого порядку) і оперує ними в процесі життєдіяльності.

Поява образно-логічного мислення в структурі інтелекту та інтелектуальної сфери сприяє більш повному відбиттю навколишнього світу шляхом перетворення образів першого порядку і абстрактних понять в образи другого порядку, які по суті є моделями, що відбивають структурний зміст і функціональне значення об'єктів і явищ навколишнього світу. Функції образно-логічного мислення можна розділити на суб'єктивні (рефлексивні, емотивні, репрезентативні) і об'єктивні (образні, логічні) (Baginova, 2014, pp. 29–34).

Психологічне забезпечення образно-логічного мислення як фактора досліджуваного процесу складається з трьох структурних взаємопов'язаних компонентів змістовно-цільового, операційно-діяльнісного та оціночно-регулятивного (Borisova, 2006, pp. 103–120).

Змістовно-цільовий компонент відбиває дефініції досліджуваних понять і характеристики операційно-діяльнісних компонентів – розумових (логічних) операцій і імажинативних дій, які пропонується розвивати шляхом формування гомогенних і гетерогенних бінарів, які характеризують становлення образно-логічного мислення, в структурі інтелектуальної сфери суб'єкта.

В рамках операційно-діяльнісного компонента обґрунтовуються психологічні умови реалізації образно-логічного мислення як фактора розвитку інтелектуальної сфери суб'єкта. До таких умов відносяться інтеграція розумових і образних дій, перетворення образів і понять в структурно – функціональні моделі, екстраполяція образно-логічного мислення на різні види діяльності-психологічні умови реалізації образно-логічного мислення як фак-

тора розвитку інтелектуальної сфери суб'єкта (Budy, 2011, pp. 225).

Оціночно-регулятивний компонент містить обґрунтування формально-логічних, образно-логічних, діалектично-логічних критеріїв формування образно-логічного мислення і рівнів їх прояву в розвитку інтелектуальної сфери суб'єкта, які пропонується оцінювати за допомогою когнітивних, емоційно-аксіологічних (Butenko, 2012, pp. 206).

Трансформація образів і понять у структурно-функціональні моделі також виступає необхідною та достатньою психологічною умовою досліджуваного процесу, оскільки оптимізує (процес формування образів другого порядку шляхом конститутивізації істотних ознак понять та елементів образів).

Найчастіше відхилення помітно вже на першому році життя: довго або взагалі не впізнають близьких, відсутній «комплекс поживлення», реакції на зовнішні дратівливі реакції неадекватні або відсутні, немає інтересу до іграшок, відсутнє бажання вивчати їх тактильно, здійснювати з ними дії. З віком відхилення стає все помітніше: знижується інтелект, пам'ять слабка, запам'ятовування відбувається механічно, проблеми з установкою причинно-наслідкових зв'язків. «Нерідко особливості в розвитку у таких дітей проявляються вже в перші місяці життя дитини і надалі ведуть до невиразності, «змазаності» основних періодів розвитку і їх криз» (Varinova, 2014, pp. 30).

У разі розумової відсталості страждає не тільки інтелект, але і фізичний розвиток, емоційна і вольова сфери. На тлі цього захворювання може спостерігатися повний спектр розладів психіки.

У навчально-пошуковій та дослідницькій діяльності відбувається інтенсивне формування інтелектуальної культури учнів, здатних реалізувати свої інтелектуальні можливості в різних видах творчого пошуку, навчально-виховну діяльність учнів необхідно спеціальним чином організувати. Оскільки інтелектуальна культура молодшого школяра не може обмежуватися рамками лише розумової діяльності, а має на увазі активізацію рефлексивно-творчих механізмів розвитку особистості і стимулює її комунікативно-етичну складову частину, то і критерії інтелектуальної культури, відповідні особистісно розвиваючої ситуації, не вичерпу-

ються такими звичними навчальними цілями, як засвоєння теоретичних знань і способів практичної діяльності (Gusak P.M., 1999, pp. 278). Як критерій сформованості інтелектуальної культури молодшого школяра ми виділили здатність школяра використовувати в різноманітних видах своєї діяльності способи і методи інтелектуальної діяльності.

Результати і успішність цієї інтелектуальної діяльності часто залежать від сформованості основ інтелектуальної культури особистості, рівень якої визначається здатністю людини використовувати в цій діяльності доступні їй способи, методи, прийоми і технології. Для позначення кожного рівня інтелектуальної культури недостатньо виявити певні здібності як критерії. Необхідно також виявити показники цих критеріїв (Kovalchuk, 2002, pp. 54–57).

Таким чином, розділяючи погляд на тісний зв'язок між інтелектуальною культурою і творчою діяльністю, і спираючись на теорію формування творчих умінь в процесі, ми виявили три рівні інтелектуальної культури молодшого школяра: для опорного (низького) рівня інтелектуальної культури особистості характерна здатність переключення уваги, використання знань, умінь, навичок, головною особливістю яких буде їх міжпредметність, можливість їх застосування практично без змін в різних видах діяльності; запам'ятовування матеріалу; міркування і планування; для базового (середнього) рівня інтелектуальної культури особистості школяра характерна здатність виділяти головне, «бачити» неочевидне, швидко перемикає увагу, винахідливість, використовувати знання, вміння, навички, які характеризуються специфічністю, більшою складністю, у своїй діяльності для вирішення завдань і проблемних ситуацій, міцно запам'ятовувати матеріал, міркувати і планувати; для логічного (високого) рівня інтелектуальної культури молодшого школяра характерна здатність до розумової діяльності, комбінування засвоєних знань і умінь, що носять міжпредметний характер, прийняття рішення в нестандартних ситуаціях, ведення альтернативного пошуку засобів і способів вирішення завдань, здійснення оптимального вибору засобів вирішення завдань, міцне запам'ятовування матеріалу, здатність аналізувати, комбінувати, міркувати і планувати (Butenko, 2012, pp. 206).

Слід зазначити, що в житті людини багато часу і сил відводиться професійному становленню і вдосконаленню, і саме високий (логічний) рівень інтелектуальної культури стає однією з умов майбутньої професійної успішності особистості. Водночас рівень інтелектуальної культури ми безпосередньо пов'язуємо з індивідуально-диференційованим навчанням, оскільки за певний рівень інтелектуальної культури «відповідає» не тільки запас знань, умінь і навичок, а й їх поєднання з деякими індивідуально-особистісними рисами, які своєю чергою безпосередньо відбиваються на розумовий розвиток дитини, що містить прагнення самостійного пошуку нових знань, гуманістична ціннісна орієнтація, винахідливість, кмітливість, інтуїція, уява, здатність до синтезу, здатність «бачити» неочевидне, виділяти головне.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що рівень інтелектуальної культури молодшого школяра – досить

ненадійний і надто мінливий критерій, за ним ховається багато різних факторів, що впливають на успішність навчальної діяльності. Тому в процесі здійснення диференціації яку спроби робити поділ учнів на групи на підставі тільки показників розумового розвитку можна робити з великими застереженнями. Більш того, не менш мінливі і риси характеру учня, що впливають на його навчальну діяльність. Якісні характеристики, що входять в компоненти інтелектуальної культури молодшого школяра: наполегливість, працьовитість, старанність дитини, так як вони беруть початок з сім'ї та дошкільного навчального закладу (Budiу, 2011, pp. 225).

Таким чином, мотивація навчальної діяльності є надзвичайно важливим чинником становлення особистості у молодшому шкільному віці та сприяє соціальній адаптації у цей віковий період. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні інших чинників активності особистості з порушеннями мови, інтелекту дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артемова О. І. Розвиток вербальної креативності студентів-психологів в процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць РДГУ. Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 7. С. 12–17.
2. Асмолов А. Г. Принципи організації пам'яті людини. Системно-діяльнісний підхід до вивчення пізнавальних процесів. М.: Б. І., 1985. С. 81–134.
3. Барінова Л. Я. Психологічна компетентність особистості. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2014. Т. 19. Вип. 1 (31). С. 29–34.
4. Борисова Н. В. Соціальна політика в галузі інклюзивної освіти: контекст лібералізації та реалії. *Журнал досліджень соціальної політики*. 2006. Т. 4, № 1. С. 103–120.
5. Будій Н. Д. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у роботі над текстом на уроках української мови : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02. Тернопіль, 2011. 225 с.
6. Бутенко А.В. Основи інклюзивної педагогіки. Теоретичні підстави, моделі та методологія аналізу практик, Київ, 2012. 206 с.
7. Гусак П. М. Підготовка учителя: технологічні аспекти. Луцьк, 1999. 278 с.
8. Ковальчук В. А. Соціальна компетентність: проблема визначення. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Серія: психолого-педагогічні науки*. 2002. № 4. Ч. 1. С. 54–57.
9. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности : к философским основам советской педагогики. *Вопросы философии*. 1989. № 4. С. 3–11.
10. Холодная М.А. Интеллектуальное воспитание личности в условиях современного школьного образования. *Современная психология*. под ред. В. Н. Дружинина. М.: ИНФРАМ, 2009. С. 668–680 с.

REFERENCES:

1. Artemova O.I. (2016) Rozvytok slovesnoyi tvorchosti studentiv-psykholohiv u protsesi profesiyanoi pidhotovky [Development of verbal creativity of students-psychologists in the process of professional training]. *Zbirnyk naukovykh prats' RDHU. Psykholohiya: real'nist' i perspektyvy*. Vyp. 7. S. 12–17. (in Ukrainian)
2. Asmolov A.G. (1985) Pryntsyuy pam'yati lyudyny. Systemno-diyal'nisnyy pidkhid do vyvchennya piznaval'nykh protsesiv [Principles of human memory. System-activity approach to the study of cognitive processes]. М.: BI, S. 81–134.
3. Barinova L. Y. (2014) Psykholohichna kompetentnist' osobystosti [Psychological competence of the individual]. *Bulletin of ONU named after II Mechnikov. Psychology*. T. 19. Vip. 1 (31). Pp. 29–34. (in Ukrainian)

4. Borisova N.V.(2006) Sotsial'na polityka u sferi inklyuzyvnoyi osvity: kontekst liberalizatsiyi ta real'nist'. Zhurnal doslidzhen' sotsial'noyi polityky. [Social policy in the field of inclusive education: the context of liberalization and reality. Journal of Social Policy Research] T. 4, № 1, 103–120 (in Ukrainian)
5. Budiy N.D. (2011) Rozvytok tvorchykh zdibnostey molodshykh shkolyariv u roboti nad tekstem na urokakh ukrayins'koyi movy [Development of creative abilities of junior schoolchildren in work on the text at lessons of the Ukrainian language]: dis. ... Candidate ped. Science: 13.00.02. Ternopil, 225 p. (in Ukrainian)
6. Butenko A.V. (2012) Osnovy inklyuzyvnoyi pedahohiky. Teoretychni osnovy, modeli ta metodolohiya analizu praktyky [Fundamentals of inclusive pedagogy. Theoretical foundations, models and methodology of analysis of practices] Kyiv, 206 p. (in Ukrainian)
7. Gusak P.M. (1999) Pidhotovka vchyteliv: tekhnolohichni aspekty [Teacher training: technological aspects]. Lutsk, 278 p. (in Ukrainian)
8. Kovalchuk V.A. (2002) Sotsial'na kompetentnist': problema vyznachennya [Social competence: the problem of definition]. Scientific notes of Nizhyn State Pedagogical University named after Mykola Gogol. Series: psychological and pedagogical sciences. № 4. Ch. 1. S. 54–57.
9. Rubinstein S.L. (1989) Pryntsyp tvorchoyi samodiyal'nosti: do filosofsk'kykh osnov radyans'koyi pedahohiky [The principle of creative amateurism: to the philosophical foundations of Soviet pedagogy]. Questions of philosophy. № 4. Pp. 3–11.
10. Cold M.A. (2009) Intelektual'ne vykhovannya osoby v umovakh suchasnoyi shkil'noyi osvity [Intellectual education of the person in the conditions of modern school education]. Modern psychology. under ed. VN Druzhinin. M.: INFRAM, S. 668–680 s.